

LOGISTIK KLASSTERLARNI SHAKLLANTIRISH XUDUD RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHNING OMILI SIFATIDA

Xasanov Sarvar Ulug‘bek o‘g‘li
TDIU Marketing kafedrasi mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Maqolada hududlari raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan logistika klasterlarni shakllantirishning metodologik jihatlarini, muammolari va tashkil etish shakllari o‘rganilgan. O‘zbekistonda logistika klasterlarni shakllantirishning asosiy yo‘nalishlari va mexanizmlar taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: logistika, klaster, klaster tashabbuslari, logistika klaster, klaster a‘zolari, innovatsiya.

Аннотация: В статье изучены методологические аспекты, проблемы и формы формирования логистических кластеров, направленных на повышение конкурентоспособности регионов. Предложены основные направления формирования логистических кластеров в Узбекистане.

Ключевые слова: логистика, кластер, кластерные инициативы, логистический кластер, участники кластера, инновации.

Abstract: Methodological aspects, problems and forms of formation of logistic clusters aimed at improving the competitiveness of regions are studied in the article. The main directions of formation of logistics clusters in Uzbekistan.

Keywords: logistics, cluster, cluster initiatives, logistics cluster, cluster members, innovation.

KIRISH

Iqtisodiyotning globallasuvi hududlarda raqobatbardoshlikni oshirishning zamonaviy shakllari va texnologiyalaridan foydalanishni taqozo etmoqda. Hududiy iqtisodiy rivojlanishning sifat jihatidan yangilashga imkon beradigan shakllardan biri bu “klaster strategiyasidir”dir. O‘zbekiston Respublikasida turli soha va tarmoqlarda amalga oshirilayotgan klaster tashabbuslarining kengayib borishi hamlogistika klasterlarini yaratish zaruriyati va ularni shakllantirish strategiyalari amalga oshirishni dolzarblashtirmoqda.

Klasterlar global iqtisodiyotda raqobatda ustunlikni ta‘minlashga qaratilgan va o‘zaro manfaatdor tomonlar kuchlarini birlashtirishning tashkiliy shakli bo‘lib, murakkab funksional tuzilmaga ega bo‘lgan boshqaruv strategiyasi hisoblanadi. Ularning rivojlanishi jamiyatni axborotlashtirish, sanoatni innovatsion rivojlantirish va zamonaviy iqtisodiyotni shakllantirishning asosiy omilidir.

ADABIYOTLAR SHARHI

Klaster nazariyasini o‘rganish jahon hamjamiyatida tez sur‘atlarda o‘tib bormoqda va uni amaliyotda qo‘llash esa hudud va sanoat tarmoqlarining iqtisodiy rivojlanishi hamda o‘zaro munosabatlarga asoslangan raqobat ustunliklarini ta‘minlashning asosiy yo‘nalishiga aylangan.[1]

Logistika ma'lum vaqtda eng kam ehtimoliy xarajatlar mavjud bo'lganda ma'lum tovarni dastlabki tayyorlanishini ko'zda tutadi"[5]. B.K. Plotkin nisbatan qisqaroq ta'rifni taklif etadi: "Logistika – tizimlarda oqimlarni boshqarish to'g'risidagi fandir"[6]. A.I. Semenenko "Logistika– bu, avvalambor, ko'lamli ishlab chiqarish, xo'jalik (tarmoqli, mintaqaviy, xalq xo'jaligi) tashkilotidava keng miqyosli tadbirkorlik va tijorat faoliyatida ("erkin" bozor iqtisodiyotiga tatbiqi) ma'lum ilg'or fikr, yanada samaraliroq uslub"[7] deya ta'riflaydi. A.N. Rodnikov bir ta'rifda nafaqat logistika haqida faoliyat sohasi sifatida tushuncha berish, balki uning mazmunli tomoniniyoritib berishga harakat qildi. Bunda u, avvalambor, jarayonning uslubiga emas, balki jo'natish va saqlash jarayoniga e'tibor qaratadi. "Logistika – xomashyo va materiallarni ishlab chiqarish korxonasigacha yetkazish, zavodda qayta ishlashda oxirgi iste'molchining qiziqishlari va talablariga muvofiq yetkazish, shuningdek, tegishli axborotni uzatish, saqlash va qayta ishlash jarayonida amalga oshirilgan moddiy va nomoddiy operatsiyalar hamda jo'natish, omborlashtirishni rejalashtirish, nazorat qilish va boshqarish to'g'risidagi fandir"[8]. Undan farqli o'laroq, S.A. Uvarov logistikaning ta'rifiga "Insonga – mashinali tizimlarga moddiy, moliyaviy, mehnat, energetika, axborot oqimlari harakati jarayonlarini rejalashtirish, boshqarish va nazorat qilish nazariyasi" kabi ta'rifni qo'lladi[9]. S.A Uvarovning fikriga ko'ra, "Logistika – bozor iqtisodiyoti tizimida moddiy, moliyaviy, huquqiy va axborot oqimlari yig'indisining harakatlanish jarayonini rejalashtirish, amaliy boshqarishni tashkil etish va nazorat qilish nazariyasi"dir[9].

Bizning fikrimizcha, logistika faoliyatining transport tarkibiy qismiga torayadi va logistikada klaster shaklidan foydalanishni jiddiy darajada ochib bermaydi. Shu munosabat bilan ushbu hujjatda logistika faoliyatining zamonaviy tomonlarini aks ettiruvchi "logistika klaster" tushunchasini ko'rib chiqamiz.

«Logistika klaster» tushunchasi ilmiy faoliyatda faoliyatning muayyan turiga nisbatan foydalanishda hisobga olinadi. Mavjud ta'riflar faqat ushbu klasteri tashkil etuvchi subyektlar ro'yxati bilan yakunlanadi. Klasteri tushunishga bunday yondashuv bizni logistika tashkilotining ushbu shaklini boshqalardan ajratib olishga va uni boshqa turdagi klasterlardan, masalan, ishlab chiqarish klasteridan ajratishga imkon bermaydi.

Logistika klasteri — bu harakatdagi va o'zaro bog'liq moddiy oqimlarning harakatini ta'minlashga va etkazib beruvchilardan yakuniy foydalanuvchilarga optimallashtirishga qaratilgan logistika funksiyalarini bajaradigan mustaqil jug'rofiy jihatdan markazlashgan bozor subyektlarining manfaatli hamkorlik munosabatlaridir.

Logistika klasterini shakllantirishdan maqsad — umumiy resurslarni o'zaro bog'liq faoliyat bilan taqsimlash, innovatsion texnologiyalarni qo'llashni soddalashtirish, moddiy va nomoddiy aktivlarni jalb qilish va klaster a'zolari o'rtasida ishonchni oshirish, tranzaksion xarajatlarni kamaytirish orqali ma'lum bir hududning raqobatdosh ustunliklaridan foydalanishdir.

Logistika klaster shaklining asosiy xususiyati uning ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarni o'z-o'zidan bozor asosida emas, balki tashkiliy va rejali ravishda

o'zgartirishdir. Logistika klasterlar asosiy yuk oqimlari kesishishida hosil bo'ladi va ko'plab ixtisoslashtirilgan obyektlarni birlashtiradi.

METODOLOGIYA

O'rganishlar klaster nazariyasining ko'p jihatligi va bu unga nisbatan turli metodologik yondashuvlar shakllanishiga sabab bo'lganligini ko'rsatmoqda.

O'z navbatida, iqtisodiyotni klasteri tuzilishi davlatning umumiy iqtisodiy siyosatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu, birinchi navbatda, fan va ta'limning rivojlanishi, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash, eksport faoliyati, zarur infratuzilma va zamonaviy bozor faoliyatini yaratish bilan bog'liq. Klaster yondashuvining afzalliklari ularning ishlashining quyidagi jihatlari hisoblanadi [4]:

1) klasterlar yangi texnologiyalar, bilimlar, mahsulotlarni, qo'shma ilmiy bazaga asoslangan texnologik bazani tezkor tarqalishining mustahkam mexanizmga asoslanadi;

2) klaster korxonalari ichki ixtisoslashuv va standartlashtirishni amalga oshirish, innovatsiya xarajatlarini minimallashtirish tufayli qo'shimcha raqobat ustunligi ta'minlaydi;

3) klasterlarning muhim xususiyati ularning tarkibida moslashuvchan tadbirkorlik tuzilmalari — iqtisodiy o'sishning innovatsion nuqtalarini shakllantirishga imkon beradigan kichik korxonalar mavjudligi hisoblanadi;

4) mintaqaviy sanoat klasterlari kichik biznesni rivojlantirish uchun juda muhimdir: ular kichik firmalarga ma'lum bir tadbirkorlik uyiga xizmat ko'rsatishda yuqori darajadagi ixtisoslashuvni yuzaga chiqaradi va innovatsiyalarni, texnologiyalarni va bilimlarni tadbirkorlar tomonidan o'zlashtirish va foydalanishga keng imkoniyat yaratadi.

Klasterda ishtirok etuvchi korxonalardan ishlab chiqarish omillarini olishning o'zaro ta'sirining shaffofligi va uzluksizligi tranzaksion xarajatlarni pasayishiga olib keladi. Klaster ichida resurslarni taqdim etish kommunikatsiya jarayonlarini osonlashtiradi, tranzaksion xarajatlarni kamaytiradi va xizmatlardan umumiy foydalanishga imkon beradi.

Faoliyatning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda klasterlarning quyidagi turlari ajratiladi:

1. Diskret klasterlar. Ushbu turdagi klasterlarga diskret tarkibiy qismlardan tashkil topgan mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashgan korxonalar, shu qatorda avtomobilsozlik, samolyotsozlik, kemasozlik, dvigatel ishlab chiqarish, mashinasozlik majmuasining boshqa tarmoqlari, shuningdek, to'qimachilik va oziq-ovqat sanoati kabilardir. Diskret klasterlarga, odatda, yig'uvchi zavodlar va ularning kichik va o'rta yetkazib beruvchilar kiradi.

2. Jarayonli klasterlari. Ularga neft-kimyo, metallurgiya, shuningdek, qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash va boshqa sohalar deb ataladigan jarayon sohalar bilan bog'liq korxonalar kiradi.

3. Innovatsion va "ilmiy" klasterlar iqtisodiyotning yangi deb nomlanuvchi tarmoqlarida, masalan, axborot texnologiyalari, biotexnologiya, yangi materiallar,

shuningdek ijodiy va ijodiy faoliyatni amalga oshirish bilan bog'liq turli xizmat sohalarida rivojlanmoqda.

4. Turistik klasterlar mintaqadagi turistik aktivlar asosida shakllantiriladi va turistik xizmatlar bilan bog'liq turli sektorlardagi korxonalardan iborat.

5. Transport va logistika klasterlariga infratuzilma va yuklarni, yo'lovchilarni saqlash, saqlash va yetkazib berishga ixtisoslashgan kompaniyalar kiradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Logistika klasterlari integratsiyasining iqtisodiy asosi ijtimoiy kapital bo'lib, asosiy ma'muriy resurs ma'muriy manba hisoblanadi. Mahalliy va davlat hokimiyatining tashabbusi bilan ma'lum bir hududning maqsadli klaster siyosati alohida korxona va faoliyatni qo'llab-quvvatlashga emas, balki xo'jalik subyektlari o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan[3].

Shu munosabat bilan O'zbekistonda logistika faoliyatini tashkil etishning ushbu shakli muvofiqlashtirish elementlari mavjudligida, ya'ni davlat va turli bozor subyektlari, masalan, infratuzilma tashkilotlari, ilmiy-tadqiqot institutlari va boshqalarni tartibga solishda birgalikda ishtirok etishda bunday klasterlarni shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Logistika klasterlarni shakllanishi davlat va boshqa institutlar o'rtasida konstruktiv va samarali muloqot olib borishga imkon beradi.

Mamlakatimizda ilk logistika klasterini shakllantirish bo'yicha ilmiy takliflar "Angren logistika markazi" AJ bazasida tashkil etishi belgilangan bo'lsa, "Navoiy" xalqaro aeroporti negizida tashkil etilgan transport logistika markazining boshqa transport turlariga bo'lgan multiplikativ ta'sirini alohida ta'kidlash zarur. Ushbu mintaqalararo xabning faoliyati natijasida avtomobil va temir yo'l transportiga bo'lgan talab kuchaydi. Milan yoki Seuldan 5 soat davomida yetib kelgan yuk O'zbekiston yoki Markaziy Osiyodagi oxirgi manziliga eng qisqa fursatlarda yetkazilishi zarur. Aks holda xabning tashkil etilishi o'z mohiyatini oqlamaydi.

Tashkilotning klaster shaklini ajratib turadigan ikkinchi muhim tarkibiy element bu jamoat tashkilotlari va birlashmalarining jami bo'lib, ular o'z faoliyati orqali ushbu subyektning boshqa ishtirokchilarining xavflarini kamaytirishni ta'minlaydi. Nodavlat tashkilotlari, uyushmalar, ekspeditorlik kompaniyalari, bojxona, brokerlik idolari, biznes uyushmalari, savdo-sanoat palatalari va boshqalar tomonidan taqdim etilishi mumkin.

Logistika klasterining tuzilishi yagona moddiy, axborot va moliyaviy oqimlarni birlashtirgan tashkilotlar va korxonalar tomonidan shakllantirilgan. Logistika klasteri o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- moddiy oqimlarni shakllantiradigan, o'zgartiradigan va o'zlashtiradigan bozor subyektlari (ishlab chiqaruvchilar, iste'molchilar, tijorat vositachilari);
- yer, suv, havo transporti xizmatlarini taklif etuvchi transport kompaniyalari;
- ekspeditor kompaniyalar, shu jumladan, ekspeditorlar, kuryerlar, ekspeditor-agentlar (vositachilar), multimodal yuk tashuvchi va ularga xizmat qiluvchi korxonalar va kartellar;
- ombor komplekslari, tarqatish markazlari va terminallar;

- ma'muriy boshqaruv idoralari, jumladan, transport vazirligi, moliya vazirligi, bojxona qo'mitasi, sanitariya-epidemiologiya va veterinariya nazorati xizmatlari va boshqalar;

- yordamchi mutaxassislar (moliya tashkilotlari, sug'urta kompaniyalari, ilmiy-tadqiqot muassasalari, kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash bo'yicha o'quv markazlari, konsalting va marketing agentliklari);

- tegishli xizmatlarni ko'rsatuvchi tashkilotlar (transport vositalariga texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash, yo'l qurilish kompaniyalari, xizmat ko'rsatish tashkilotlari).

Logistika klasteri ikki tomonlama xususiyatga ega, bu logistika klasterini ko'rib chiqish imkoniyati bilan izohlanadi:

1) iqtisodiy klasterning infratuzilmasi (proto-klaster) sifatida;

2) klaster integratsiyasining mustaqil shakli sifatida.

Birinci holda, logistika klasteri ma'lum bir hudud uchun strategik muhim tovar ishlab chiqaruvchilar, tegishli faoliyat turlari va iste'molchilar, shuningdek boshqa infratuzilma subyektlari o'rtasidagi jarayonlar oqimini ta'minlaydi. Logistika protoklasterining vazifasi sinergiya samarasini ta'minlash asosida klaster a'zosining raqobatdoshligini oshirishdir. Logistika klasterini yaratishda sinergiya samaraning asosiy manbalari esa quyidagilar:

1) markazlashtirilgan ilmiy va innovatsion tadqiqotlar olib borish (bozorni o'rganish, innovatsion tadqiqotlar, marketing tadqiqotlari va boshqalar);

2) tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish hisobiga moliyaviy yo'qotishlarni oldini olish;

3) AKT va ilmiy tadqiqot sohasida innovatsiyalardan birgalikda foydalanish;

4) qiyosiy ustunliklarni ta'minlash;

5) hududiy moddiy va nomoddiy resurslardan birgalikda foydalanish.

Mustaqil shakl sifatida logistika klasteri xom ashyo yetkazib beruvchilardan va ishlab chiqaruvchi kompaniyalardan yagona qiymat yaratish zanjiri doirasida bir-biri bilan o'zaro aloqada bo'lgan iste'molchilarga va ushbu hududning rivojlanishiga hissa qo'shadigan logistika salohiyatini oshirish maqsadida tashkil etiladi.[2].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Amalga oshirilgan tadqiqotlar natijalaridan kelib chiqqanda logistikaning biznes yo'nalishi sifatida rivojlanishi omillari, shart-sharoitlari va bozor harakati konsepsiyasi tufayli logistika klasterining o'ziga xos xususiyatlari, tashkiliy rivojlanish nazariyasi bilan asoslanadigan klasterlarning o'ziga xos xususiyatlaridan tashqari (hududiy konsentratsiya, ichki raqobat, barqaror biznes aloqalari, tashqi formatsion o'zaro ta'sir, innovatsiya va boshqalar), bizning fikrimizcha quyidagilar:

1) logistika klasteri mahsulotlari resurslar ayriboshlash jarayonlarida sohasidagi o'zgaruvchan ehtiyojlarini qondirish bilan bevosita bog'liq bo'lgan xizmatlar ko'rinishida namoyon bo'ladi. Ushbu xizmatlar mintaqaning xizmat ko'rsatish salohiyatini oshiradi va ma'lum bir hududda klaster shakllanishining mavjudligini tashxislar mezonini hisoblanadi;

2) taqdim etilayotgan xizmatning xususiyatlariga qarab (birlamchi, ikkilamchi, qo'llab-quvvatlovchi, birlashtiruvchi), logistika klasteri faoliyati shakllanadigan

klasterning "yadrosi" yoki "qo'shimcha" tarkibiy element sifatida faoliyat ko'rsatishi mumkin. [5] "Yadro" obyektlarining ishlashiga hissa qo'shadigan, ammo ularning faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lmagan "yadro", "ta'minlovchi" esa klaster elementining ishlashini bevosita ta'minlaydi. Ba'zi hollarda logistika klasteri "yordamchi" element rolini o'ynashi mumkin, uning mavjudligi har doim ham talab qilinmaydi;

3) logistika klasterning mahsulotlari klasterning o'zi joylashgan hududdan tashqarida iste'mol qilinishi mumkin, masalan, yuk tashish xizmati, shuning uchun logistika klasteri ma'lum bir hududdan tashqarida iqtisodiy munosabatlar subyekti sifatida harakat qilishi mumkin;

4) logistika klasterlar tipik tuzilishga ega, chunki ularni shakllantirish ko'rib chiqilayotgan shakllanish jarayonini muvofiqlashtirish va ta'minlashga qodir bo'lgan bir qator yetakchi tashkilotlarni talab qiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, O'zbekistonda transport koridorlari tizimini rivojlantirish doirasida Markaziy Osiyo mamlakatlarini o'zaro integratsiyaviy bozor tizimini shakllantirish mumkin transport va eksport-import yuk oqimlarini yaratishda eng samarali strategik loyiha sifatida qarashimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. 3.A.Хакимов. Енгил саноат корхоналари рақобатбардошлигини маркетинг стратегиялари асосида ошириш. 08.00.11-“Маркетинг” ихтисослиги. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. ТДИУ. 2018 й. 36 б;

2. Евтодиева Т. Е. Логистические кластеры: сущность и виды // Экономические науки. — 2011. — № 4 (77).

3. Евтодиева Т. Е. Экономическая сущность логистического кластера // Вестник Поволжского государственного университета сервиса. — 2011. — № 4 (18). — Серия «Экономика».

4. Проскура Д. В., Рогова Е. М., Ткаченко Е. А. Теоретические аспекты формирования региональной кластерной политики // Проблемы современной экономики. — 2008. — № 4 (28).

5. Рыжаков Е. Д. Финансовое обеспечение концепции кластерной стратегии развития экономики региона: теория и методология : автореф. дис. .. д-ра экон. наук. — Казань, 2008.

6. Смехов А.А. Основы транспортной логистики. М., 1995 с.27

7. Плоткин Б.К. Основы теории и практика логистики СПб. : СПб УЭиФ, 1996 с171.

8. Семененко А.И. Введение в теорию обоснования логистических решений (эффективность логистических систем) СПб. : СПб УЭиФ, 1999 с247.

9. Родников А.Н. Логистика. Терминологический словарь М.: Экономика, 1995. С. 252.

10. Уваров С.А. Логистика – Инвестиции в науку и производство. М., 1996 С. 232.